

De opening van de eerste Amsterdamse schouwburg

met Vondels *Gysbreght van Aemstel*
Herzien door Maartje De Wilde

In een tijdperk zonder digitale media was het toneel een geschikt middel om ideeën te verspreiden. Stadsbesturen en predikanten hielden de theaterwereld dan ook scherp in de gaten. Toen op 26 december 1637 het eerste grote Amsterdamse theater werd geopend kreeg het openingsstuk meteen veel kritiek te verduren.

Joost van den Vondels toneelstuk [*Gysbreght van Aemstel*](#) beschrijft een belangrijke episode in de geschiedenis van Amsterdam. Het gerucht ging echter dat in dit stuk propaganda werd gemaakt voor het katholicisme. De ongeruste calvinistische Kerkenraad wilde dat het stadsbestuur de voorstelling verbod. De opening werd een week uitgesteld. Vondel moest intussen de katholieke scènes schrappen. Het stuk trok volle zalen en bleef tot diep in de twintigste eeuw Nederlands beroemdste drama.

Kijkplaats

Er werd al eeuwenlang toneel gespeeld, maar nog nooit was er in de Zuidelijke of Noordelijke Nederlanden een theater gebouwd. De toegangspoort bestaat nog steeds op de huidige Keizersgracht 384. Voor Amsterdam ontwierp architect Jacob van Campen een gebouw met moderne snuffes, zoals draaibare decorschermen en een liftmachine. De naam Schouwburg werd door Vondel bedacht, een nieuw Nederlands woord dat letterlijk 'kijkplaats' betekende. Met dit theater kon de stad pronken. Er waren twee voorstellingen per week, die gemiddeld 500 mensen trokken. Een toegangskaartje kostte tussen zes en twaalf stuivers (nu zou dat ongeveer 10 tot 20 euro zijn); de opbrengst ging, na aftrek van de kosten, naar de armenzorg in de stad.

Nieuwsgierig kwam een groot publiek op het openingsstuk *Gysbreght van Aemstel* af. Vondel had een beroemd thema gekozen: de verwoesting van het, toen nog katholieke, Amsterdam rond 1300. Een groep Haarlemse edelen had met die verwoesting wraak genomen op de Amsterdamse kasteelheer Gysbreght van Aemstel voor de moord op hun heer, graaf Floris V. Gysbreght was volgens hen een van de hoofdschuldigen, hoewel hij het daar niet mee eens was omdat hij ongewild bij de moord betrokken zou zijn geweest.

Ballingschap

Het stuk speelt op de dag en de nacht voor Kerstmis. Omdat de belegering van de stad niets oplevert, heeft de vijand een list verzonnen. De Haarlemse troepen trekken zogenaamd weg en laten een schip voor de stadswal achter, zo te zien vol met hout. Een spion haalt Gysbreght over het schip naar binnen te laten varen – in de winterkou is het hout welkom. Terwijl iedereen in de kerk de kerstnacht viert, komen er uit het schip echter soldaten tevoorschijn die de stadspoorten openen. Met veel geweld wordt de stad ingenomen, waarbij leden van het geslacht Aemstel bruut vermoord worden. Aanvoerder Gysbreght wil zich doodvechten ondanks de protesten van zijn vrouw Badeloch. Uiteindelijk gaat hij toch in ballingschap, met zijn gezin en een groep Amsterdammers, omdat de engel Rafaël, die spectaculair met een liftinstallatie uit de hemel is afgedaald, dat namens God beveelt. Rafaël voorspelt aan het slot van het stuk dat Amsterdam zal herrijzen als een machtige koopmansstad (r. 1823-1896).

Rafaël

O Gysbreght, zet getroost uw schouders onder 't kruis
u opgeleit van God. 't Is al vergeefs dit huis
verdadigd; hadden wij 't in ons behoed genomen
't en waar' met Amsterdam zo verre nooit gekomen:
dus wederstreef niet meer uw trouwe gemalin.
Verlaat uw wettig erf, en kwel u nergens in.
Al leit de stad verwoest, en wil daarvan niet ijzen:
zij zal met groter glans uit as en stof verrijzen
want d' Opperste beledigt zijn zaken wonderbaar.
De Hollandse gemeent' zal, eer driehonderd jaar
verlopen, zich met macht van bondgenoten sterken
en schoppen 't rooms autaar met kracht uit alle kerken,
verklaren 't graaflijk hoofd vervallen van zijn recht,
en heersen staatsgewijs; hetwelk een bits gevecht
en eindelozen krijg en onweer zal verwekken,
dat zich gans christenrijk te bloedig aan wil trekken.
In 't midden van den twist, en 't woeden nimmer moe,
verheft uw stad haar kroon tot aan den hemel toe,
en gaat door vier en ijs een andre wereld vinden,
en dondert met geschut op alle vier de winden.

Gysbreght

Nu buig ik mij voor God, mijn lief, mijn uitverkoren,
nu weiger ik geenszins naar uwen raad te horen,
en leg hier 't harnas af. Hier baat geen tegenweer:
nu God dit huis verlaat en geldt er zwaard noch speer.
Al 't volk ga voor, dan 't lijk, en niemand hoeft te vrezen,

ikzelf met mijn gezin zal d' allerleste wezen.

Vluchtelingen

Helaas! Hoe bitter valt het scheiden van zijn land, waar alles loopt verloren!

Broer Peter

De liefde tot zijn land is ieder aangeboren.

Badeloch

Verdelgde stad, wij gaan, en komen nimmer weer.

Gysbreght

Vaarwel, mijn Amsterland, verwacht een' andren heer.

Origineel?

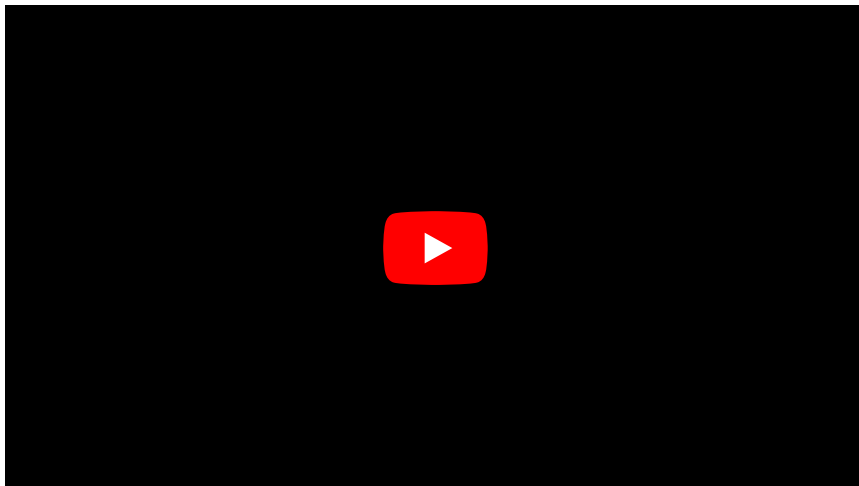
Het zeventiende-eeuwse publiek begreep dat Rafaëls voorspelling, 'de stad ... zal met groter glans uit as en stof verrijzen', was uitgekomen. Amsterdam was inmiddels een zeer welvarende en machtige stad. De les dat je altijd op God moeten vertrouwen, gold dus nog steeds. Wie verstand had van literatuur begreep bovendien dat Vondel hier de regels voor een klassieke tragedie gevolgd had. Verder paste hij de imitatio-techniek toe: het verhaal vertoonde veel overeenkomsten met de Aeneis, Vergilius' relaas over de ondergang van Troje (uit de eerste eeuw na Chr.). Behalve een imitatio was Gysbreght van Aemstel ook een aemulatio omdat Vondel met de verwijzingen naar Christus' geboorte in de kerstnacht aan het verhaal christelijke elementen had toegevoegd. Zo'n element is het kerstlied van de Amsterdamse nonnen na het derde bedrijf. Zij weten dat ze door de soldaten verkracht en vermoord gaan worden. Vondel vergelijkt hun situatie met die van Christus, die vlak na zijn geboorte al door koning Herodes bedreigd werd. Het lied wordt in de christelijke kerken nog steeds gezongen.

Rey van Klaerissen

O kerstnacht schoner dan de dagen,
hoe kan Herodes 't licht verdragen,
dat in uw duisternisse blinkt
en wordt gevierd en aangebeden?
Zijn hoogmoed luistert naar geen reden,
hoe schel die in zijn oren klinkt.

Vlogboek: Renaissancetoneel in de Amsterdamse Schouwburg

In deze video bespreekt Jörgen de ontwikkeling en professionalisering van het Nederlandse toneel onder invloed van de Renaissance aan het begin van de 17e eeuw.

Verder lezen

- Meer informatie over Vondel vind je op de [DBNL](#)
- De volledige tekst van de *Gysbreght* vind je op de [DBNL](#)
- [De rei van klarissen](#) en [Waar werd oprechter trouw](#) in de Nederlandse Liederencbank bij het Meertens Instituut
- Lia van Gemert, '3 januari 1638: opening van de Amsterdamse Schouwburg. Vondel en de Gysbreght-traditie'. In: *Nederlandse literatuur, een geschiedenis*. Onder red. van M.A. Schenkeveld-van der Dussen e.a. Groningen, Martinus Nijhoff, 1993, 230-236.
- *Wilhelmus en de anderen. Nederlandse liedjes 1500-1700*. Red. M. Barend-van Haeften, K. Bostoen, L. van Gemert en M. Meijer Drees. Amsterdam, Amsterdam University Press, 2000. Tekst in Context 4.
- W.M.H. Hummelen, '1637: Jacob van Campen bouwt de Amsterdamse Schouwburg'. In: *Een theatergeschiedenis der Nederlanden*. Red. R.L. Erenstein. Amsterdam, Amsterdam University Press, 1996, p. 192-203
- M.B. Smits-Veldt, '3 januari 1638: Opening van de Amsterdamse Schouwburg met Vondels Gysbreght van

Aemstel'. In: *Een theatergeschiedenis der Nederlanden*. Red. R.L. Erenstein. Amsterdam, Amsterdam University Press, 1996, p. 204-211.

- M. Barend-van Haeften (ed.), *Op reis met de VOC. De openhartige dagboeken van de zusters Lammens en Swellengrebel*. Zutphen, De Walburg Pers, 1996.
- Désirée Staverman, *De Toneelmuziek van Alphons Diepenbrock. Concept, compositie, uitvoering*. Diss. Universiteit Utrecht 2006.
- James A. Parente, Jr., 'The theatricality of history in the Dutch Golden Age: Joost van den Vondel's Gysbreght van Aemstel'. In: *From Revolt to Riches: [Culture & History of the Low Countries, 1500-1700](#)*.
- Informatie en opdrachten over *Gysbreght van Aemstel* op [Lezen voor de Lijst](#) (+ [docenteninformatie](#)).

<https://www.literatuurgeschiedenis.nl/17e-eeuw/de-opening-van-de-eerste-amsterdamse-schouwburg>